

نام خلیج فارس در منابع و متون دوره اسلامی

(تفاسس معاصر، متون ادبی، تاریخی و جغرافیای تاریخی)

نویسندگان:

دکتر مهرداد امانی چاکلی

(عضو هیات علمی دانشگاه زنجان)

دکتر سیده لیلا تقی زاده

(عضو هیات علمی دانشگاه زنجان)

انتشارات جهاد دانشگاهی واحد زنجان

تابستان ۱۳۹۵

سرشناسه: امانی، بهرام، ۱۳۵۰-
عنوان و نام پدیدآور: نام خلیج فارس در منابع و متون دوره اسلامی (تفاسیر، معاجم، متون ادبی، تاریخی و جغرافیای تاریخی) // مولفین بهرام امانی چاکلی، سیده لیلا تقوی سنگدهی.

مشخصات نشر: تهران: جهاد دانشگاهی، سازمان انتشارات، واحد زنجان، ۱۳۹۵.

مشخصات ظاهری: ۱۴۲ ص.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۱۰۲-۹۱۱-۰

وضعیت فهرست نویسی: فیا

موضوع: خلیج فارس- کتابشناسی

موضوع: Persian Gulf--Bibliography

شماره افزوده: تقوی سنگدهی، سیده لیلا، ۱۳۵۹-

شناسه افزوده: جهاد دانشگاهی، سازمان انتشارات، واحد زنجان

رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۵ ۷۷ الف ۷۸ خ/ ۲۳۳۶۸

رده‌بندی دی‌سی: ۱۵/۵

شماره کتابشناسی ملی: ۴۰۰۶۰۰

نام خلیج فارس در منابع و متون دوره اسلامی (تفاسیر، معاجم، متون ادبی، تاریخی و جغرافیای تاریخی)

نویسندگان: بهرام امانی چاکلی، سیده لیلا تقوی سنگدهی

ناشر: سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی

چاپ: خوارزمی

نوبت چاپ: اول- ۱۳۹۵

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۱۱۵۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۱۰۲-۹۱۱-۰

این اثر، مشمول قانون حمایت مولفان و مصنفان و هنرمندان مصوب ۱۳۴۸ است.
هر کسی تمام یا قسمتی از این اثر را بدون اجازه مولف (ناشر) نشر یا پخش یا عرضه نماید مورد پیگیری قانونی قرار خواهد گرفت.

استان زنجان

نشانی مراکز پخش انتشارات جهاد دانشگاهی:

زنجان، دانشگاه زنجان، باشگاه علمی فرهنگی جهاد دانشگاهی

پست الکترونیکی: znacecr@yahoo.com تلفن: ۲۴-۲۲۲۸۳۰۱۱

فهرست مطالب

۱۰	پیش‌گفتار
۱۵	فصل اول: نام خلیج فارس در تفاسیر قرآن کریم
۱۵	واژه بحر در قرآن کریم
۲۲	تفسیر بحر العلوم
۲۵	تفسیر سورانی
۲۵	الکشاف عن غوامض التنزیل
۲۶	معالم التنزیل فی تفسیر القرآن
۲۷	الکشف و البیان فی تفسیر القرآن
۲۸	التبیان فی تفسیر القراء
۲۹	کشف الأسرار و عدة الأبرار
۳۰	تفسیر جوامع الجامع
۳۱	تفسیر الجامع لاحکام القرآن
۳۲	أنوار التنزیل و أسرار التأویل
۳۲	التسهیل لعلوم التنزیل
۳۴	زبدة التفاسیر
۳۵	خلاصة المنهج
۳۵	تفسیر المعین
۳۶	تفسیر شریف لاهیجی
۳۷	روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم
۳۸	البحر الممدید فی تفسیر القرآن المجید
۴۰	تفسیر اثنا عشری
۴۱	الجواهر الثمین فی تفسیر الکتاب المبین
۴۱	مخزن العرفان فی تفسیر القرآن
۴۳	تفسیر عاملی
۴۴	قاموس قرآن

فصل دوم : خلیج فارس در متون ادبی و فرهنگ لغت های عربی	۴۷
العین	۴۸
تهذیب اللغة	۴۸
معجم الأمثال والحکم	۴۹
المختص	۵۰
لسان العرب	۵۱
القاموس المحيط	۵۱
تاج غرر	۵۲
ثمار القیوب فی المضائق المنسوبة	۵۴
اسفار الفصیح	۵۴
المحكم و المحيط الاکبر	۵۵
أساس البلاغة	۵۵
ربیع الأبرار و نصوص الأخیار	۵۵
معجم الأدباء (ارشاد الأریب فی معرفة أديب)	۵۶
شرح نهج البلاغة	۵۶
المغرب فی ترتیب المعرب	۵۷
العباب الزاخر و اللباب الفاخر	۵۸
تهذیب الأسماء و اللغات	۵۸
المقتطف من أزاهر الطرف	۵۹
صبح الأعشى فی صناعة الإنشاء	۵۹
نهاية الأرب فی فنون الأدب	۶۳
المستطرف فی کل فن مستظرف	۶۵
النصرانية و آدابها بین عرب الجاهلية	۶۵
الاعلام	۶۶
فصل سوم: خلیج فارس در منابع جغرافیایی	۷۱
رحلة السیرافی	۷۱
المسالك و الممالک	۷۳
البلدان	۷۴

٧٥		الاعلاق النفيسة
٧٥		عجائب الأقاليم السبعة إلى نهاية العمارة
٧٦		بلاد العرب
٧٦		صفة جزيرة العرب
٧٧		المسالك و الممالك
٧٨		صورة الأرض
٧٩		حدود العالم من المشرق الى المغرب
٨٠		أحسن التقسيم في معرفة الأقاليم
٨٠		البلدان
٨١		الكتاب العزيز او المسالك و الممالك
٨١		رسائل إخوان الصفا
٨٣		المسالك و الممالك
٨٤		معجم ما استعجم
٨٤		الجبال و الأمكنة و المياه
٨٥		نزهة المشتاق في إختراق الآفاق
٨٧		معجم البلدان
٨٩		آثار البلاد و اخبار العباد
٩٠		الجغرافيا
٩٠		تاريخ المستبصر
٩١		نخبة الدهر في عجائب البر و البحر
٩٢		تقويم البلدان
٩٢		رحلة ابن بطوطة
٩٤		مراسد الإطلاع على أسماء الأمكنة و البقاع
٩٥		مسالك الأبصار في ممالك الأمصار
٩٦		المواعظ و الاعتبار
٩٦		خريدة العجائب و فريدة الغرائب
٩٧		جغرافياي حافظ ابرو
٩٨		الروض المعطار في اخبار الأقطار

.....	اوضح المسالك الى معرفة البلدان و الممالك	٩٩
.....	مرآة البلدان	١٠٠
.....	فصل چهارم: خليج فارس در منابع تاريخي	١٠٣
.....	تاريخ الرسل و الملوك	١٠٣
.....	مروج الذهب و معادن الجوهر	١٠٤
.....	التنبيه و الاشراف	١٠٦
.....	أخبار رماز	١٠٦
.....	البدا و ساريخ	١٠٧
.....	تاريخ قم	١٠٩
.....	تجارب الامم	١٠٩
.....	فارس نامه	١١٠
.....	مجمال التواريخ و القصص	١١٢
.....	الأنساب	١١٢
.....	المنتظم	١١٣
.....	الكامل في التاريخ	١١٣
.....	وفيات الأعيان وانباء أبناء الزمان	١١٤
.....	الوافي بالوفيات	١١٥
.....	تاريخ شاهي	١١٥
.....	جامع التواريخ	١١٦
.....	المختصر في أخبار البشر	١١٦
.....	تاريخ ابن خلدون	١١٧
.....	مقدمه ابن خلدون	١١٨
.....	رحلة ابن خلدون	١١٩
.....	تاريخ اولجايتو	١١٩
.....	نزهة القلوب	١١٩
.....	تاريخ گزيده	١٢٠
.....	تاريخ الاسلام	١٢١
.....	قصص الانبياء	١٢١

١٢٢	نهاية الأرب في معرفة أنساب العرب
١٢٣	قلائد الجمان في التعريف بقبائل عرب الزمان
١٢٣	لب الألباب في تحرير الأنساب
١٢٣	حسن المحاضرة
١٢٤	تاريخ آل مظفر
١٢٤	بدائع الزهور في وقائع الدهور
١٢٥	تاريخ أربل
١٢٥	حبيب السيرة
١٢٦	تاريخ اليمن
١٢٧	مسير طالبى
١٢٩	فارس نامه ناصرى
١٢٩	تاريخ النجف
١٣٠	معجم قبائل العرب القديمة والحديثة
١٣٣	فهرست منابع و مآخذ

پیش‌گفتار

خلیج فارس در طول تاریخ دارای اهمیت استراتژیکی، نظامی، تجاری و تمدن‌سازی بوده است. این اهمیت از زمان ورود استعمار به این منطقه و سپس کشف ماده بسیار ذی‌قیمتی به نام نفت در یک قرن اخیر دو چندان شده است. ماده‌ای که منافع اقتصادی بسیاری برای هشت کشور مسلمان حوزه این خلیج داشته است، همین امر سبب توجه فراوان قدرت‌های بزرگ به این منطقه شده است.

دریای جنوب ایران از دوران باستان و زمان هخامنشیان نزد ایرانیان به دریای پارس و نزد یونانیان به خلیج فارس (سینوس پرسیکوس) معروف بوده است. در دوره اسلامی عناوینی مانند «بحر فارس»، «البحر الفارسی» «خلیج فارس»، «الخلیج الفارسی» ناظر به همین دو عنوان است. البته مقصود از خلیج فارس مطرح شده در متون محدوده امروزی این خلیج یعنی از مصب اروندرود تا شبه جزیره مسندم نیست، بلکه مقصود از آن در دوران باستان و دوران اسلامی خلیج فارس و دریای پارس آب‌های جنوبی سرزمین ایران بود و تنها تعداد انگشت شماری از منابع خلیج فارس و دریای عمان را از هم جدا می‌نمایند. در پنج قرن نخست اسلامی برخی از منابع حدود این دریا را از سوی تا چین و از سوی تا جنوب یمن و دریای سرخ گسترش می‌دادند. اما به تدریج تا قرن هجدهم حدود شرقی این دریا و سپس حدود جنوبی‌اش محدود شد.

علاوه بر چهار نام مشهور گفته شده، تنها در هفت منبع نام‌های دیگری برای دریای جنوبی ایران به کار رفته است، از جمله در «حدود العالم من المشرق الی المغرب» نام «خلیج عراق» و در «الاعلاق النفیسة» و «عجائب الأقالیم السبعة الی نهاية العمارة» «بحر بصره» و در «معجم البلدان» عنوان «زراه کامسیر» و در «رحلة ابن خلدون» و «خریدة العجائب و فریدة الغرائب» عنوان «البحر الاخضر» و در «احسن التقاسیم فی معرفة الاقالیم» عنوان «بحر فارس و تیز و مکران» و در «خریدة العجائب و فریدة الغرائب» عنوان «بحر کرمان و مکران و ابله» به کار رفته است که البته در این هفت منبع نیز این عناوین در کنار عناوین مشهور دریای فارس یا خلیج فارس آمده است.

به هر صورت نام دریای فارس یا خلیج فارس مورد استعمال همگان بود، حتی وقتی اعراب مسلمان وارد این منطقه شدند نیز این نام را تغییر ندادند و همه حکومت‌ها و دولت‌ها از جمله کشورهای عربی در طول تاریخ نیز آن را به نام فارسی شناختند. اما انگلیسی‌ها در ادامه روند خصمانه در دهه ۱۹۳۰

به واسطه چارلز بلگریو نخستین بار اصطلاح جعلی «خلیج عربی» را به کار بردند و سپس در طی دهه پنجاه و شصت میلادی بر پایه رشد ناسیونالیسم عربی در جهان عرب، عبدالکریم قاسم در عراق و جمال عبدالناصر در مصر به طور گسترده آن را تبلیغ نمودند. گرچه این کاربرد در محافل علمی وسیع نیست، ولی این سوال را ایجاد می نماید که نام واقعی این خلیج چیست؟ اصطلاح جعلی خلیج عربی چه جایی در منابع و متون دارد؟

باتوجه به «اش‌های استعماری» عربی به خصوص در نیمه دوم قرن بیستم در جهت جعل نام و هویت این دریا پژوهش در این عرصه دارای اهمیت به سزایی می باشد. لذا این کتاب نام و حدود خلیج فارس را در طول تاریخ در مباحث تفاسیر، متون کهن تاریخی، جغرافیایی تاریخی و ادبی مورد بررسی قرار داد. البته تلاش نویسنده در این کتاب بیشتر متمرکز بر منابع عربی بود تا از طریق این منابع پاسخ علمی به تلاش های غیر علمی برخی از دمداران دول عربی داده شود.

واقعیت آن است، گستردگی نام خلیج فارس در منابع و متون مختلف شکی در صحت نام این خلیج پارسی ندارد و فتنه انگیزی سیاسی غیرعده برخی از دول عربی نیز واقعیت را تغییر نمی دهد.

معاجم و فرهنگ لغت های عربی در کنار تفاسیر ادبی گنجینه های ارزشمند علمی و ادبی مسلمانان در طول حیات جهان اسلام می باشد. معاجم شرح معانی و لغات یاران گذشتگان و تفاسیر منبع ارزشمندی برای اعتقادات می باشند. وجود و گستردگی نام خلیج فارس در این منابع تنها قابل بی اعتنائی نیست، بلکه بی اعتنائی به آن بی توجهی به هویت فرهنگی ملل مسلمانان است که برای رشد کنونی خود نیازمند الگوی مناسب پیشرفت بر پایه سنت غنی و فرهنگ کهن گذشته خود می باشد. کتاب حاضر برگرفته از طرح های پژوهشی انجام شده در دانشگاه زنجان با عنوان «نام خلیج فارس» در معاجم و تفاسیر کهن عربی و «پراکندگی نام خلیج فارس در منابع عربی، تاریخی، جغرافیایی و ادبی قرن سوم تا دهم هجری قمر» می باشد. در این کتاب هم تفاسیر شیعی و هم تفاسیر اهل سنت مورد بررسی قرار گرفتند. گستردگی نام خلیج فارس در این تفاسیر و نیز در عمده معاجم نیز قابل مشاهده است. ذکر و گستره این نام در این منابع در کنار متون تاریخی و جغرافیایی و ادبی تا به حدی گسترده است که جعل آن امکان پذیر نمی باشد.